

علیرضا عرفانی

مکاسب محرّمه ۵

محرّمات علوم

تقریر: جواد ابراہیمی، اصغر صفرزادہ

نشر اشراق و عرفان

مکاسب محرّمه ۵ (محرّمات علوم)

علیرضا عرفانی

تقریر جواد ابراهیمی، اصغر صفرزاده
ناشر مؤسسه اشراق و عرفان
ویراستار عباسعلی مردی
امور هنری حمید بهرامی
نوبت و تاریخ چاپ اول / زمستان ۱۳۹۵
لیتوگرافی، چاپ و صحافی سازمان چاپ اِسرائ
شمارگان ۱۰۰۰ نسخه
قیمت ۱۹۰۰۰ تومان

کلیه حقوق برای مؤسسه اشراق و عرفان محفوظ است

ISBN : 978-600-8542-03-2

www.eshragh-erfan.com

تلفن: ۰۲۵-۳۷۷۴۸۵۴۰

info@eshragh-erfan.com

نمابر: ۰۲۵-۳۷۷۴۸۵۴۱

آدرس: ایران، قم، خیابان معلّم، معلّم ۸، کوچه شهید محقق، پلاک ۵۹

کانال تلگرام: @EshraghErfan

فهرست

سخن مؤسسه	۱۷.....
پیشگفتار	۱۹.....
مقدمه	۲۳.....

بخش اول: تنجیم / ۲۷

فصل اول: کلیات	۲۹.....
۱. مفهوم شناسی	۲۹.....
الف. معنای لغوی	۳۰.....
ب. معنای اصطلاحی	۳۲.....
ج. فرق هیئت با «تنجیم»	۳۳.....
د. اقسام علم نجوم	۳۳.....
ه. انواع پیشگویی توسط «پدیده‌های آسمانی»	۳۵.....
۲. پیشینه بحث	۳۷.....
الف. پیشینه فرا فقهی	۳۸.....

۴۰.....	ابعاد علم نجوم
۴۲.....	ب. پیشینه فقهی
۴۲.....	فقهای عامه
۴۵.....	فقهای امامیه
۵۳.....	فصل دوم: حکم تنجیم
۵۳.....	مقام اول: حکم ستاره‌شناسی
۵۳.....	۱. مقتضای قواعد عامه
۵۵.....	رویکردهای مختلف به شناخت نجوم
۶۳.....	۲. مقتضای ادله خاصه
۶۳.....	۱،۲. ادله قرآنی
۶۵.....	۲،۲. ادله روایی
۹۳.....	جمع‌بندی روایات هر دو طائفه
۹۵.....	تکمله‌ای بر جمع‌بندی روایات
۹۹.....	جمع‌بندی بحث در مقام اول
۹۹.....	مقام دوم: تعلیم و تعلّم نجوم
۹۹.....	احکام تعلیم و تعلّم
۱۰۰.....	۱. یادگیری امر حرام
۱۰۴.....	۲. تعلیم امر حرام
۱۰۴.....	جمع‌بندی
۱۰۵.....	مقام سوم: تکسب از طریق علم تنجیم
۱۰۵.....	الف. تکسب از طریق اعمال قواعد نجوم برای پیشگویی
۱۰۷.....	ب. تکسب از طریق یادگیری نجوم
۱۰۸.....	ج. تکسب از طریق تعلیم نجوم

۱۰۹.....	فصل سوم: فروعات «تنجیم»
۱۰۹.....	۱. تنجیم امری حقیقی است
۱۰۹.....	۲. تمامیت نداشتن اخبار منجمین
۱۱۰.....	۳. حکم تصدیق منجم و ترتیب اتردادن به سخن او
۱۱۱.....	۴. آیا حکم رمل و فال و کارهایی از این قبیل مثل تنجیم است؟
۱۱۳.....	۵. مجازات منجم
۱۱۵.....	جمع‌بندی بحث تنجیم
۱۱۵.....	گزاره‌های فقهی

بخش دوم: سحر/۱۲۱

۱۲۳.....	فصل اول: کلیات
۱۲۴.....	۱. مفهوم شناسی سحر
۱۲۴.....	الف. تعریف لغوی سحر
۱۲۵.....	نظرات گوناگون در معنای لغوی سحر
۱۳۳.....	بررسی و نقد تعابیر لغت‌شناسان
۱۳۵.....	جمع‌بندی تعابیر لغت‌شناسان
۱۳۷.....	نظر مختار در مفهوم شناسی لغت سحر
۱۳۸.....	ارتباط مفهومی سحر با سایر علوم
۱۴۰.....	ب. تعریف سحر نزد فقها
۱۴۱.....	الف. تعاریف فقها
۱۴۳.....	ب. دسته‌بندی کلی دیدگاه فقها در مفهوم سحر
۱۴۴.....	جمع‌بندی تعریف سحر در لغت و بیان فقها
۱۴۵.....	ج. مفهوم سحر و اقسام تصرفات انسان در موجودات دیگر

۱. تصرفات غیر متأثر از اراده..... ۱۴۵
۲. تصرفات متأثر از اراده ۱۴۵
۳. شیوه‌های غیرمتعارف ۱۴۷
- د. تبیین فلسفی پدیده سحر ۱۴۸
- ه. تفاوت سحر با تصرفات واقعی ۱۴۹
۲. پیشینه بحث ۱۵۰
- الف. پیشینه فرافقهی سحر..... ۱۵۰
- پیشینه تاریخی سحر..... ۱۵۱
- رابطه سحر با سایر علوم..... ۱۵۳
- رابطه سحر و دین ۱۵۵
- سحر در آیات و روایات ۱۵۶
- ب. پیشینه فقهی ۱۶۳
- ج. جایگاه فقهی سحر ۱۶۸
- د. نظرات فقها در حکم سحر..... ۱۶۹
۱. فقهای امامیه ۱۶۹
۲. فقهای عامه ۱۷۰

فصل دوم: بررسی ادله حرمت سحر ۱۷۳

- الف. آیات ۱۷۳
۱. آیه ۶۹ طه و آیه ۷۷ یونس ۱۷۴
- ۱٫۱. تقریب استدلال بر حرمت با عبارت «لا یفلح» ۱۷۴
- ۱٫۲. قاعده دلالت جملات خبری در غیرمقام انشاء ۱۷۵
- ۱٫۳. تشخیص نوع جمله خبری محل بحث ۱۷۶
- ۱٫۴. مراد از نفی فلاح در آیه شریفه ۱۷۷

۱۷۸.....	۲. بقره، آیه ۱۰۲.....
۱۷۹.....	۲,۱. نکات تفسیری آیه شریفه.....
۱۸۴.....	۲,۲. پیام‌های تفسیری آیه شریفه.....
۱۸۷.....	۲,۳. دلالت آیه بر حرمت سحر.....
۱۹۰.....	۲,۴. سرایت احکام فقهی شریعت‌های سابق به شریعت اسلام.....
۱۹۱.....	۲,۵. نتایج فقهی آیه شریفه.....
۱۹۴.....	۳. آیه ۴ سوره فلق.....
۱۹۴.....	جمع‌بندی آیات.....
۱۹۵.....	ب. روایات.....
۱۹۶.....	۱. روایت نصر بن قابوس.....
۱۹۷.....	۲. روایت دیگر نصر بن قابوس.....
۲۰۰.....	۳. روایت سکونی.....
۲۰۳.....	۴. روایت ابوموسی.....
۲۰۶.....	۵. روایت ابی‌البختری.....
۲۰۷.....	۶. روایت عبدالرحمن بن حسن تمیمی.....
۲۰۹.....	۷. روایت زید شحام.....
۲۱۱.....	۸. روایت زید بن علی.....
۲۱۲.....	۹. موثقه اسحاق بن عمار.....
۲۱۳.....	۱۰. روایت عبدالعظیم حسنی.....
۲۱۶.....	۱۱. روایت ابو‌خالد کابلی.....
۲۱۶.....	۱۲. روایت سکونی.....
۲۱۷.....	۱۳. روایت جعفریات.....
۲۱۷.....	۱۴. روایت دعائم.....

- ۲۱۸ روایت اول قطب رواندی
- ۲۱۸ روایت دوم قطب رواندی
- ۲۱۹ جمع بندی ادله
- ۲۲۱ فصل سوم: فروع «سحر»**
- ۲۲۱ ۱. تقیید یا اطلاق حرمت سحر
- ۲۲۱ اقوال فقها در مسأله
- ۲۲۳ ادله حرمت مطلق سحر
- ۲۲۳ الف. قرآن
- ۲۲۴ ب. روایات
- ۲۲۷ ادله تقیید حرمت سحر
- ۲۲۷ الف. قرآن: بقره، آیه ۱۰۲
- ۲۳۲ ب. روایات
- ۲۴۹ ج. دلیل حرمت در مفهوم سحر
- ۲۴۹ جمع بندی ادله پنج گانه تقیید
- ۲۵۰ ۲. روش های ابطال سحر
- ۲۵۱ توسعه جواز سحر حلی به انواع سحر غیر مضر
- ۲۵۲ وجوه توسعه جواز و رد آن
- ۲۵۴ دلیل خاص بر حرمت سحر نافع
- ۲۵۴ روایت سکونی
- ۲۶۱ ۳. یادگیری سحر
- ۲۶۱ ادله حرمت تعلّم سحر
- ۲۶۱ الف. قواعد عامه دال بر حرمت تعلّم حرام
- ۲۶۵ ب. ادله خاصه حرمت تعلّم سحر

۲۷۱	جمع‌بندی ادله تعلّم سحر.....
۲۷۳	۴. تعلیم سحر.....
۲۷۴	ادله حرمت تعلیم سحر.....
۲۷۵	قواعد عامه دال بر حرمت تعلیم حرام.....
۲۸۷	حرمت تعلیم حرام محض.....
۲۸۷	الف: دلیل عام.....
۲۸۸	ب. دلیل خاص: تلازم تعلیم و تعلّم.....
۲۹۱	جمع‌بندی ادله حرمت تعلیم.....
۲۹۲	تذییلات.....
۲۹۴	ادله جواز تعلیم سحر.....
۲۹۴	۱. تعلیم سحر به مردم توسط ملائکه.....
۲۹۸	۲. ملازمه عرفی جواز تعلّم با جواز تعلیم.....
۳۰۰	۵. نقش عناوین ثانویه در حرمت مؤکد سحر.....
۳۰۲	۶. تصرفات غیرعادی انسان.....
۳۰۲	الف. انواع تصرف و تسخیر.....
۳۰۲	۱. ارتباط با ملائکه و اجنه یا تسخیر آنها.....
۳۰۳	۲. تصرف و تسخیر سایر انسان‌ها.....
۳۰۴	۳. تصرف در طبیعت.....
۳۰۴	۴. شعبده و ایجاد حرکات سریع.....
۳۰۵	۵. احضار ارواح.....
۳۰۵	۶. تصرف در حیوانات.....
۳۰۵	ب. حکم انواع تصرف.....
۳۰۵	۱. عدم صدق عنوان سحر بر تصرفات غیرعادی.....

۲. عناوین ثانوی برای تصرفات غیرعادی ۳۰۷
۷. تصرفات غیرعادی با به‌کارگیری ابزار غیرذی‌شعور ۳۱۳
- انواع تصرفات غیرعادی با ابزار غیرذی‌شعور ۳۱۴
- حکم انواع تصرفات با ابزار غیرذی‌شعور ۳۱۵
۸. جایگاه شرعی دعا و ذکر ۳۱۸
- شرایط حکم به استحباب در ادعیه و اذکار ۳۲۰
- ادله اثبات استحباب ادعیه ۳۲۰
- حکم تصرف در دیگران با ارائه کرامت ۳۲۲
۹. تکسب به سحر ۳۲۳
- الف. مقتضای قواعد عامه ۳۲۳
- ب. مقتضای دلیل خاص آیه ۱۰۲ بقره ۳۲۴
۱. بررسی معانی ماده شراء و اشتراء ۳۲۵
۲. بررسی احتمالات مختلف در معنای آیه ۱۰۲ بقره ۳۲۹
۳. مناقشه در استدلال به آیه ۳۳۰
۴. استفاده حکم تکلیفی از آیه شریفه ۳۳۳
۱۰. ملحقات به حکم سحر ۳۳۳
۱. اقسام علوم غریبه ۳۳۴
- الف. علوم غریبه ذاتی ۳۳۴
- ب. علوم غریبه عرضی ۳۳۴
۲. حکم علوم غریبه عرضی ۳۳۵
- جریان عناوین ثانویه در علوم غریبه ۳۳۷
۱۱. حد ساحر ۳۳۸
- ادله روایی ۳۳۹

۳۳۹	۱. روایت سکونی.....
۳۴۰	۲. روایت زید شحام.....
۳۴۱	۳. روایت عمرو بن خالد.....
۳۴۲	۴. موثقه اسحاق بن عمار.....
۳۴۲	۵. روایت ابوالبختری.....
۳۴۲	جمع‌بندی بررسی سندی روایات.....
۳۴۳	بررسی مفاد ادله روایی وارد در حد ساحر.....
۳۴۳	نقد مفاد ادله قتل ساحر.....
۳۴۵	۱۲. شعبده.....
۳۴۵	۱. رابطه سحر و شعبده.....
۳۴۶	۱،۱. دلیل الحاق شعبده به سحر.....
۳۴۶	۲،۱. نقد ادله الحاق شعبده به سحر.....
۳۴۸	۲. اقسام شعبده.....
۳۴۹	۳. جایگاه عناوین ثانویه در حکم شعبده.....
۳۵۱	۴. تماشای شعبده و کسب به آن.....
۳۵۲	جمع‌بندی بحث سحر.....
۳۵۲	گزاره‌های فقهی.....

بخش سوم: قیافه شناسی / ۳۶۳

۳۶۵	فصل اول: کلیات.....
۳۶۵	۱. مفهوم‌شناسی.....
۳۶۵	الف. معنای لغوی.....
۳۶۵	بررسی اصالت ماده «قاف یقوف».....

- ب. معنای اصطلاحی ۳۶۹
- ج. واژگان متناظر به «قائف» ۳۷۱
۱. کاهن ۳۷۱
۲. عزاف ۳۷۲
۳. پیشینه بحث ۳۷۳
۲. پیشینه بحث ۳۷۹
- الف. پیشینه عام ۳۸۰
- مقاله «علم فراست در منابع اسلامی» ۳۸۱
- ب. پیشینه خاص ۳۸۱
۱. کتب و منابع فقهی ۳۸۱
۲. منابع روایی ۳۸۵
- ج. نظر فقهای عامه و خاصه ۳۸۵
۱. اقوال فقهای خاصه ۳۸۶
۲. اقوال فقهای عامه ۳۸۸
- فصل دوم: بررسی ادله ۳۹۱**
۱. ادله خاصه ۳۹۱
- ۱٫۱. ادله خاصه منع قیافه ۳۹۱
- اجماع ۳۹۱
- روایات ۳۹۲
- الف. مولوی یا ارشادی بودن حکم روایت ۳۹۳
- ب. تحریمی یا تنزیهی بودن حکم ۳۹۶
- ج. محدوده ارتباط نفی شده در قبال قائف ۳۹۷
- د. نهی از مراجعه به قائف به قصد ترتب آثار محرم ۳۹۸

۳۹۹.....	هـ. شرط متأخر بودن ترتب آثار حرام
۴۰۰.....	و. عدم دلالت روایت بر منع قیافه
۴۰۱.....	جمع‌بندی دلالت روایت
۴۱۰.....	روایات اهل سنت
۴۱۲.....	جمع‌بندی روایات منع قیافه
۴۱۲.....	۲،۱. ادله خاصه جواز قیافه
۴۱۲.....	روایت زکریا بن یحیی
۴۱۴.....	روایت از منابع اهل سنت
۴۱۵.....	جمع‌بندی ادله خاصه منع و جواز قیافه
۴۱۶.....	۲. ادله عامه
۴۱۶.....	۱،۲. ادله عامه منع قیافه
۴۱۶.....	منع جایگزینی کشف ظنی قائف با کشف قطعی
۴۱۸.....	۲،۲. ادله عامه جواز قیافه
۴۱۸.....	الف. رجحان تحصیل مطلق علم
۴۱۹.....	ب. رجوع به قائف مصداق رجوع به اهل خبره
۴۲۲.....	جمع‌بندی ادله منع و جواز قیافه
۴۲۳.....	فصل سوم: فروعاً «قیافه‌شناسی»
۴۲۳.....	۱. حکم تعلیم و تعلم قیافه
۴۲۴.....	۲. حکم بیان خلاف واقع قائف
۴۲۴.....	۳. یکسان نبودن علم قائف و مراجع
۴۲۵.....	۴. اعلام نظر قائف منجر به ارتکاب حرام از سوی مراجع
۴۲۶.....	۵. حکم ترتب آثار احتیاطی بر کشف قائف
۴۲۷.....	۶. حکم مزد قائف

۴۲۸.....	۷. تعیین انساب با روش های علمی
۴۳۲	۸. مراجعه به قائف برای تعیین ویژگی های روان شناختی اشخاص
۴۳۳	بیان گزاره های فقهی
۴۳۵.....	فهرست منابع
۴۵۴.....	نمایه ها

سخن مؤسسه

پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی، رسالت حوزه‌های علمیه را دوچندان کرده است؛ نظام اسلامی برای تأمین پشتوانه تئوریک خود به منظور تصمیم‌گیری و اجرا باید مبانی علمی لازم را در اختیار داشته باشد، و این عرصه‌ای است که حوزه علمیه در کنار دیگر مجامع علمی باید در آن نقش فعال داشته باشد؛ زیرا بدون گسترش مرزهای علوم اسلامی به مباحث نوپدید و تولید علوم انسانی با رویکرد اسلامی، این نیاز پاسخ مناسب نمی‌یابد. ضرورت مجاهدت علمی به منظور پاسخگویی به مطالبات روزافزون و برحق جامعه دینی، آنگاه به اثبات می‌رسد که در نظر داشت؛ اولاً: تحولاتی جدید در مجموعه‌ی دانش بشری، به ویژه علوم انسانی رخ داده است؛ ثانیاً: زندگی انسان معاصر به واسطه پیشرفت در علوم و فناوری‌های جدید، دستخوش تطوراتی شگرف شده است؛ ثالثاً: شکل‌گیری نظام اسلامی، فرصت مناسبی را فراروی جامعه‌ی دینی قرار داده است تا به اهداف خود دست یابد؛ از این رو سرعت بخشیدن به فعالیت‌های علمی حوزوی به منظور توانمندسازی نظام اسلامی در این باره ضروری می‌نماید.

«مؤسسه اشراق و عرفان» که فعالیت خود را از سال ۱۳۸۶ با نظارت علمی و

ریاست عالی آیت الله اعرافی آغاز کرده است، در عین تأکید بر اصالت‌های حوزوی، سعی در رفع نیازمندی‌های معرفتی انسان معاصر دارد؛ از این رو مأموریت‌های خود را «پژوهش در زمینه فقه‌های نو و فلسفه‌های مضاف، بر مبنای روش اجتهادی در راستای نظام سازی اسلامی»، «پرورش پژوهشگران صاحب نظر در عرصه فقه‌های نو و فلسفه‌های مضاف و نظام سازی اسلامی» و «جمع‌آوری، تنظیم و نشر ریاست عالی مؤسسه» قرار داده است تا بتواند به ایفای نقشی مؤثر در این مجال بپردازد. کتاب گرانسنگ «مکاسب» اثر خاتم‌المجتهدین شیخ مرتضی انصاری، در طول سالیان متمادی، مورد شرح و حاشیه‌نگاری فقهای شیعه قرار گرفته و این کتاب که به حق نماینده اوج اتقان و نضج یافتگی فقهات در مکتب تشیع است، محور بحث‌های خارج فقه حوزه علمیه بوده است. مجموعه حاضر، تقریر درس‌های خارج فقه استاد اعرافی است که طی هشت سال تحصیلی (از سال ۱۳۸۵ تا سال ۱۳۹۳) در حوزه علمیه قم ارائه شده و علاوه بر انعکاس ابداعات و نوآوری‌های استاد اعرافی در خلال مباحث «مکاسب محرمه» در نظم و تبویب نوع چهارم از انواع مکاسب محرمه (التکسب بالافعال المحرم) ساختاری بدیع را پیشنهاد و عرضه نموده است.

مؤسسه بر خود لازم می‌داند از آیت الله اعرافی که پس از ارائه دروس، در ادامه مراحل مختلف تقریر دروس، ارزیابی تقریرات را صبورانه ادامه دادند، تشکر نماید؛ نیز از تلاش‌های حجت الاسلام احمد عابدین زاده در مدیریت گروه تقریر مکاسب و نظارت بر آن و همچنین زحمات حجج اسلام جواد ابراهیمی، اصغر صفرزاده و احمد شهامت در تقریر دروس تقدیر می‌نماید.

امید است صاحب‌نظران و اندیشوران حوزه و دانشگاه، مؤسسه اشراق و عرفان را به منظور بهبود تولیدات علمی آینده، از نظرات و پیشنهادات سازنده محروم نسازند.

پیشگفتار

یکی از ابواب فقهی که احکام معاملات را بیان می‌کند کتاب مکاسب است. بخشی از این کتاب هم بیان و بررسی معاملات حرام است که با عنوان مکاسب محرمه از دیگر بخش‌های کتاب متمایز می‌شود. مباحث این بخش (مکاسب محرمه) از جهات مختلفی حائز اهمیت است؛ یکی از این موارد مطرح شدن موضوعاتی مانند غیبت، کذب و ... در این بخش است که فقها در ابواب دیگر فقهی به آنها نمی‌پردازند. این امر موجب تنقیح مسائل مهمی در این کتاب می‌شود. شاید از همین روست که چپش و ساختار کتاب مکاسب محرمه در کتاب‌های فقهی یکسان نبوده و بخش بندی‌های گوناگونی داشته است.

مشهورترین آن، نگاشته‌ی محقق حلی رحمته‌الله علیه است که مکاسب حرام را به پنج نوع

ذیل تقسیم کرده است:

اعیان نجس، معامله با اعیانی که به جهت حرمت غایتشان حرام شده‌اند،

اعیان فاقد منفعت، تکسب با کارهای حرام و تکسب با واجبات.

پس از وی، فقهای بسیاری از روش او تبعیت کردند و مباحث مکاسب محرمه

را بر همین اساس مطرح کرده‌اند. یکی از آن بزرگان شیخ مرتضی انصاری رحمته‌الله علیه است

که بر اساس همین تقسیم بندی، توانسته یکی از دقیق‌ترین آثار خویش را در فقه

استدلالی پدید آورد. کتاب المکاسب وی مورد توجه قرار گرفته و شروح و حواشی

بسیاری به خود دیده است. حتی امروزه نیز برخی از فقها آن کتاب را محور دروس

خارج خود قرار می دهند.

استاد آیت الله اعرافی - دام ظلّه - از فقهای است که چندین سال تدریس درس خارج خود را به تدریس و بحث مکاسب محرمه اختصاص داده است. وی اگرچه در تقسیم اساس مکاسب از رویه شیخ انصاری رحمته الله تبعیت کرده؛ اما در جزئیات آن ابداعاتی ارائه کرده است که علاوه بر انسجام بخشیدن به مباحث کتاب، می تواند زمینه ساز ایجاد ابواب فقهی جدیدی شود. با توجه به این امر، گروهی از شاگردان ایشان، به تقریر دروس خارج فقه مکاسب محرمه ایشان دست یازیدند. مسؤولیت هماهنگی گروه و تنظیم و تنسيق مجلدات کتاب بر عهده این جانب گذاشته شد تا کتاب حاضر در یازده جلد فراهم آید.

همانطور که اشاره شد، در این کتاب، ابداعاتی در طرح مباحث و بیان آنها رخ داده است و این کتاب دارای مزیت هایی بر دیگر کتاب هایی است که درباره مکاسب محرمه نگاشته شده اند، برخی از این مزیت ها به شرح ذیل است:

۱. در این کتاب، نوع اول (اعیان نجس) به دو قسم حیوانات و غیر حیوانات تقسیم شده، و تکسب با حیوانات در مجلد جداگانه ای آمده است. این تقسیم موجب انسجام بیشتر مطالب و زمینه ساز ایجاد باب فقهی جدیدی به نام «تکسب با حیوانات» و «احکام حیوانات» می شود.

۲. عناوین نوع چهارم در مکاسب شیخ انصاری رحمته الله به صورت الفبایی تنظیم شده، ولی در این کتاب عناوین بر اساس موضوعات به هفت گروه تقسیم شده است. این تقسیم مزیت هایی دارد، از جمله اینکه مطالب هر گروهی منسجم شده و قواعد کلی برای آنها به دست می آید؛ هر گروهی می تواند یک باب فقهی تشکیل دهد. البته این تقسیم عقلی نیست و گروه ها و عناوین آنها قابل افزایش هستند. این گروه ها عبارتند از:

الف) محرمت آداب تجارت: این گروه شامل عناوین حرامی است که در تجارت از آنها نهی شده است و عبارتند از تطیف، غش و نجش.
ب) محرمت علوم: این گروه به دو دسته عناوین مربوط به حوزه نشر و علوم

غریبه تقسیم می‌شود. عناوین حوزه نشر شامل حق تألیف، کتب ضلال و بیع مصحف و عناوین علوم غریبه شامل تنجیم، سحرو قیافه است.

ج) محرمات هنر: این گروه شامل عناوینی می‌شود که به جنبه زیبایی خواهی انسان مربوط اند و عبارتند از تزیین، پوشیدن ابریشم و طلا توسط مردان، حلق لحیه، تصویر و غنا. عنوان تزیین در مکاسب محرمه متداول بحث نشده و تنها مواردی از محرمات آن مثل تدلیس ماشطه مطرح شده است، ولی در این کتاب با طرح عنوان تزیین ابتدا اصل استحباب تزیین ثابت شده، سپس محرمات آن به طور کامل بحث شده است.

د) محرمات روابط میان فردی: این گروه شامل عناوینی است که به حوزه عام روابط اجتماعی میان انسان‌ها مربوط می‌شود. البته برخی از عناوین روابط میان فردی در حیطه خاصی مانند سیاست، اقتصاد و ... مطرح هستند که این عناوین ذیل باب فقهی مربوطه مطرح می‌شوند. در اینجا فقط عناوینی مطرح می‌شوند که در همه حوزه‌های اجتماعی کاربرد دارند. عناوین این بخش عبارتند از: سب مؤمن، نیمه، نیاچه، تشبه به جنس مخالف، تشبیب، قیادت، غیبت و کذب.

ه) محرمات سیاست: در این گروه عناوینی مطرح شده است که به محرمات روابط مکلف با سلاطین جور مربوط می‌شود و عبارتند از: قبول ولایت از طرف سلطان جور، معونه الظالمین، معامله جوائز سلطان جور و معامله خراجیات سلطان جور.

و) محرمات ورزش و بازی: در این گروه عناوین مربوط به بازی و سرگرمی مطرح می‌شود که عبارتند از لهو و لعب و قمار.

ز) محرمات روابط اداری: در این گروه عناوین حرام مربوط به روابط اداری مطرح می‌شود که عبارتند از رشوه، اختلاس، رانت خواری و پورسانت. در مکاسب محرمه متداول از میان عناوین این گروه فقط رشوه مطرح شده و دیگر عناوین از ابداعات این کتاب است.

۳. در هریک از عناوین پس از بررسی ادله و استنتاج حکم، فصلی به فروعات آن عنوان اختصاص داده شده است. اهمیت این بخش از آن جهت است که در

بسیاری موارد، فروعات جدید و مورد ابتلائی هستند که در سایر کتب متداول فقهی مطرح نشده‌اند.

۴. شیوه نگارش تقریرات بدین شکل است:

پیش از بررسی ادله هریک از عناوین، ابتدا مفهوم‌شناسی و پیشینه فقهی و فرافقهی آن عنوان مطرح شده است تا موضوع شناسانده شود و محدوده بحث مشخص گردد.

سپس ادله نقل شده‌اند. ابتدا بررسی سندی و دلالتی هریک از ادله بیان شده است.

در پایان هر قسمت، جمع بندی کلی و بیان نظر مختار آمده است.

آنگاه فروعات عنوان به همان شیوه کلی (مفهوم شناسی، بیان پیشینه فقهی و فرافقهی، بیان ادله، بررسی سندی و دلالتی ادله، و جمع بندی کلی) آمده است.

مجلد پیش روی، جلد پنجم این کتاب است که عهده‌دار قسمت دوم محرمات علوم (علوم غریبه) شامل مباحث تنجیم، سحر و قیافه است. بحث تنجیم توسط حجت الإسلام اصغر صفرزاده، بحث قیافه توسط حجت الإسلام احمد شهامت و بحث سحر توسط حجت الإسلام جواد ابراهیمی تقریر شده است و در نهایت تجمیع این مباحث توسط حجت الإسلام جواد ابراهیمی به همراه اعمال برخی نکات لازم برای یکسان‌سازی مباحث، انجام شده است.

شایان ذکر است که نظارت و راهنمایی استاد آیت الله اعرافی در تقریر همه مجلدات چراغ راه ما بوده است.

از همه عزیزانی که در فراهم آمدن این اثر ما را یاری کردند تشکر می‌کنیم: استاد محترم آیت الله اعرافی - دام ظلّه، همکارانمان در گروه تقریر مباحث فقهی به‌ویژه حجج اسلام جواد ابراهیمی، اصغر صفرزاده و احمد شهامت؛ حامد عبداللهی سفیدان (ویراستار)، حمید بهرامی (صفحه‌آرا) و همکارانمان در مؤسسه اشراق و عرفان به‌ویژه حجت الاسلام صمد سعیدی و حجت الإسلام سید نقی موسوی.

گروه تقریرات فقهی مؤسسه اشراق و عرفان

مقدمه

علم فقه احکام شرعی فرعی متعلق به رفتارهای اختیاری مکلفان را بیان و تحلیل می‌کند؛ پس موضوع فقه، رفتارهای اختیاری مکلف است. این دانش، ملاک استحقاق ثواب و عقاب افعال مکلفین را تعیین می‌کند. فقیه درصدد است تا روشن کند که چه چیزی می‌تواند منشأ ثواب و عقاب باشد. این مطلب شامل هریک از افعال مکلفین می‌شود؛ بنابراین همه افعال اختیاری مکلفین در دایره فقه قرار دارد. در نتیجه ارتباط مکلفین با علوم غریبه، فراگیری و استفاده از آنها نیز طبق همین معیار، در محدوده علم فقه است و برای انواع ارتباط مکلف با شاخه‌های علوم غریبه تعیین حکم فقهی لازم است.

علوم عادی، متعارف یا طبیعی، انواع مختلف دارد که علوم عقلی، نظری، تجربی، دینی و وحیانی و علوم عرفانی از جمله اقسام آن هستند و علوم ظاهره نامیده می‌شوند. در برابر این دانش‌ها، علوم غریبه یا خفیه قرار دارد. مهم‌ترین تفاوت علوم ظاهره و خفیه این است که افراد عادی توانایی فراگرفتن و استفاده از علوم خفیه را ندارند؛ و ممکن است فراگیری آنها، منجر به نابودی‌شان شود؛ به خلاف علوم ظاهره که هر انسانی می‌تواند مشقت فراگرفتن آن را تحمل کند. اساس یادگیری علوم خفیه تحمل ریاضت‌های نفسانی و انجام کارهای دشوار است تا قابلیت استفاده از این علوم در شخص ایجاد شود. به همین دلیل افراد نادری از آن آگاه‌اند و نشر آن نیز محدود است. از این رو برای ساحرهایی که هنوز

از نسل‌های پیشین باقی مانده‌اند، انتقال اطلاعات به نسل بعدی به سادگی ممکن نیست؛ زیرا کسانی که طاقت فراگیری آن را داشته باشند در هر دوره‌ای انگشت‌شمارند. این تفاوت ناشی از کیفیت متفاوت روش آموختن این علم است که مرتبط با پیچیدگی نهفته در ذات این علم است.^۱

بنابراین روش‌های آموزش این سنخ از علوم، از روش‌های متعارف علوم نظری و تجربی نبوده و مطابق با قواعد روش‌های علمی شناخته‌شده نیست؛ در نتیجه، تجربی و قابل آزمایش به معنای مقبول در علوم جدید نیستند؛ هرچند به معنای عام، قابل آزمایش‌اند. همچنین ابزار فراگیری آن نیز برای هرکسی که به آن علاقه‌مند باشد فراهم نیست.

حال این پرسش مطرح می‌شود که آیا همه انواع علوم غریبه حرام است یا برخی از آنها؟ در پاسخ به این سؤال به اختصار می‌توان گفت که از نظر فقهی، همه اقسام علوم غیرمتعارف، باطل و غیرمجاز نیست؛ بلکه فراگیری و استفاده از برخی اقسام علوم غیرمتعارف مانند علم حروف و جفر مانعی ندارد.^۲ هرچند تا به

۱. سید محمد صدر، ما وراء الفقه، ج ۳، ص ۷۳ و ۷۴.

۲. کتاب فرهنگ فقه مطابق مذهب اهل بیت علیهم‌السلام جفرا چنین تعریف کرده است: «جفر: علم حروف؛ علم جفر که از آن به علم تکسیر نیز تعبیر می‌کنند، علمی است که در آن از اقسام و خواص حروف و چگونگی تأثیر آنها، بحث می‌شود». (جمعی از پژوهشگران، فرهنگ فقه مطابق مذهب اهل بیت علیهم‌السلام، ج ۳، ص ۹۷) از دیدگاه مرحوم شیخ انصاری در مکاسب بعضی از جفر جائز است، چنانکه در این عبارت به آن اشاره شده است: «أن الإخبار عن الغائبات بمجرّد السؤال عنها من غیر النظر فی بعض ما صحّ اعتباره کبعض الجفرو و الرمل محرم». (مرتضی بن محمد امین انصاری (شیخ انصاری)، کتاب المکاسب، ج ۲، ص ۳۹) از دیدگاه مرحوم امام خمینی علیه‌السلام نیز آموختن علومی مانند جفر و رمل به طور صحیح اشکال ندارد؛ به شرطی که مفسده‌ای بر آنها مترتب نشود. (سید روح الله موسوی خمینی، توضیح المسائل، ج ۲، ص ۹۸۰) به نظر مرحوم آیت الله بهجت نیز تعلیم و تعلم علوم غریبه همچون جفر، نجوم و رمل اشکالی ندارد. (محمد تقی بهجت، استفتاءات، ج ۳، ص ۲۳۴) هرچند برخی فقها مانند آیت الله مکارم شیرازی با توجه به عبارت «دستیابی به این علوم به طور صحیح مشکل است و چه بهتر که از صرف وقت در آن بپرهیزید». (ناصر مکارم شیرازی، استفتاءات جدید، ج ۳، ص ۶۱۲) در این زمینه راه احتیاط را در پیش گرفته و ترک آن را توصیه کرده‌اند.

امروز در کتب فقهی یا سایر کتبی که در این موضوع تألیف شده‌اند، بحث جامعی در این زمینه صورت نگرفته، در عین حال که توجه بیشتر به این موضوع، شکل مفصل و جدیدی از بحث فقهی را آشکار می‌کند.^۱

از این رو، علوم غریبه قابلیت دارند که به صورت جامع و همه‌جانبه بازشناسی و تعریف شوند تا ارزش واقعی آنها مشخص شود و در نهایت، جایگاه آنها در فقه و احکام فقهی تبیین شود. از همین روی مباحث مذکور از مباحث بسیار مهمی است که در فقه مطرح شده و پرداختن به ابعاد مختلف آن به شکل مبسوط لازم است و نمی‌توان حکم کلی واحدی - اعم از جواز یا حرمت و حق یا باطل بودن - بر انواع آن حمل کرد.

در کتاب حاضر تلاش می‌شود به ابعاد مختلف مسأله تنجیم، سحر و قیافه توجه شود و از دیدگاه فقهی حکم شرعی تعلیم و تعلم و به‌کارگیری آنها و همچنین اجرت گرفتن در برابر آنها روشن شود.

نکته مهم دیگر این است که تعیین جایگاه هر مبحث فقهی، یکی از ضرورت‌هایی است که علاوه بر روشن کردن موقعیت هر موضوع فقهی، راه را برای درک سامان یافته از مجموعه مباحث فقهی هموار ساخته و امکان دسترسی به آن را آسان‌تر می‌کند و نگرش جامع فقه به تمام مباحث مورد نیاز را نشان می‌دهد.

با این توضیح، مباحث علم فقه، همچون سایر علوم، تقسیم‌بندی خاصی می‌طلبد و فقهای شیعه، از گذشته تقسیم‌های مختلفی را ارائه کرده‌اند که به برخی از آنها اشاره می‌شود. در تقسیم‌بندی سلار، مجموعه مباحث فقه به دو دسته عبادات و معاملات تقسیم شده است^۲ و در تقسیم‌بندی ابوصلاح حلبی،

۱. یادآوری این نکته لازم است که بحث تعلیم و تعلم سحر و تعلیم و تعلم علوم عادی و متعارف و غیرمتعارف در فقه‌التربیه استاد اعرافی، به صورت محدود ارائه شده و در همین مؤسسه در ضمن چند جلد کتاب در حال نگارش است.

۲. علی‌رضا اعرافی، فقه تربیتی، ج ۱، ص ۸۷.

فقه در سه بخش عبادات، احکام و محرمات ارائه شده است.^۱ محقق حلی، مباحث فقهی کتاب شرائع را در چهار دسته عبادات، عقود، ایقاعات و احکام بیان کرده است.^۲ طبق این تقسیمات، اگر بحث سحر را که شاخه‌ای از علوم غریبه است، نوعی کسب بدانیم، در دسته معاملات قرار می‌گیرد و در غیر این صورت در کتاب حدود می‌توان مطرح کرد؛ چنانکه فقها از گذشته در باب حدود از آن بحث کرده‌اند؛ اما مرحوم شیخ انصاری رحمته الله در مکاسب محرمه، سحر را نوعی کسب حرام در نظر گرفته و آن را در نوع چهارم قرار داده است. سحر با موضوعاتی نظیر تنجیم و قیافه از این جهت که حول محور علوم غریبه است اشتراک دارد.

عناوین مربوط به علوم غریبه در گذشته در کتاب‌های مکاسب محرمه به صورت پراکنده مطرح و بحث شده‌اند؛ چنانکه در نوع چهارم که به ترتیب حروف الفبا تنظیم شده، مسأله ششم به تنجیم، مسأله دهم به سحر و مسأله شانزدهم به قیافه اختصاص یافته است؛ اما در این کتاب، این مباحث به صورت یک پارچه تحت عنوان محرمات علوم (علوم غریبه) طرح می‌شود.

تجمیع عناوین مربوط به موضوع علوم در مکاسب محرمه قدمی در راستای ایجاد باب جدید فقهی درباره علوم است؛ چون کارهای علمی از جمله رفتارهای اختیاری بشری است که همانند رفتارهای دیگران دارای حکم شرعی است. از سویی علم دامنۀ وسیعی از رفتارهای انسانی را در برمی‌گیرد که این امر، ضرورت تأسیس باب فقهی مستقلی را درباره علوم که بخشی از آن علوم غریبه است، اقتضای کند.

۱. همان، ص ۸۸.

۲. همان.